

Oktay Məhərrəmov

Vəkillər Kollegiyasının üzvü

BEYNƏLXALQ HÜQUQ NORMALARININ İMPLEMENTASIYASINA DAİR MİLLİ QANUNVERİCİLİYİN İNKİŞAF TARİXİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Çağdaş dövlətlər, o cümlədən Azərbaycan Respublikası qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri beynəlxalq hüquq normalarının realizəsi üçün şəraitin yaradılmasıdır. Müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan öz dövlətdaxili hüquq normalarını beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsipi üzərində qurmuşdur. Hələ «Dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiya Aktında Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin tanınması bəyan edilmişdir. Bu mövqe sonradan ölkə Konstitusiyasında da inkişaf etdirilmişdir. Bununla da, dövlət tərəfindən öz üzərinə götürülmüş beynəlxalq öhdəliklərin implementasiyası üçün effektiv konstitusion əsas yaradılmışdır. Əsas Qanunumuz Respublikamızda pacta sunt servanda (müqavilələr icra olunmalıdır) prinsipinə müvafiq olaraq beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi prosesinin mühümlüyünü müəyyən etmişdir ki, bu Azərbaycan Respublikasının demokratik ənənələrə sadıqlığının bariz ifadəsidir.

Son illər Azərbaycan Respublikasının universal və regional xarakterli beynəlxalq təşkilatlara daxil olması və çoxsaylı beynəlxalq müqavilələrə qoşulması ilə səciyyələnir. Həmin müqavilələr müxtəlif sahələrdə məsələlərə həsr edilmişdir. Azərbaycan Respublikası tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri özünün qanunvericilik sisteminə daxil etməklə, beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirmək yolunu tutmuşdur. Beynəlxalq müqavilələr dövlətlər arasındakı beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsinin, dövlətlərarası əməkdaşlığın inkişafının əsas vasitəsi olmaqla, milli qanunvericiliyin tərkib hissəsinə çevrilməkdədir.

Bu prosesin ayrılmaz hissəsi olan beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının mahiyyətinin müəyyən edilməsi üçün beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının ümumi məsələlərinə dair milli qanunvericiliyin inkişafı tarixinə ekskurs əhəmiyyətlidir. İctimai elm olduğu üçün hüquq elmi də öyrəndiyi hadisələrin necə yaranması, hansı inkişaf mərhələləri keçməsi, bu zaman hansı keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalmasını araşdırır.

Beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının ümumi məsələlərinə dair müddəalara biz hələ keçmiş Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının qanunvericiliyində rast gələ bilərik.

Belə ki, 1964-cü il 11 sentyabr tarixli qanunla təsdiq edilmiş Mülki Məcəllənin 574-cü maddəsinə əsasən SSRİ-nin beynəlxalq müqaviləsində sovet mülki qanunvericiliyində göstərilənlərdən fərqli olaraq sair qaydalar müəyyən edilmişdirsə, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq olunur. Azərbaycan SSR-in beynəlxalq müqaviləsində Azərbaycan SSR-in mülki qanunvericiliyində nəzərdə tutulardan fərqli olan sair qaydalar müəyyən edilmişdirsə, Azərbaycan SSR mülki qanunvericiliyi barəsində də beynəlxalq müqavilənin qaydası tətbiq edilir [1]. Oxşar müddəalara 1964-cü il 11 sentyabr tarixli qanun ilə təsdiq edilmiş Mülki-Prosessual Məcəllənin 458-ci maddəsində [2], Azərbaycan SSR Mənzil Məcəlləsinin 149-cu maddəsində [3] rast gəlmək olar. Bununla belə 1960-cı il 8 dekabr tarixli qanun ilə təsdiq edilmiş Cinayət Məcəlləsi, 1960-cı il 8 dekabr tarixli qanun ilə təsdiq edilmiş Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, 1971-ci il 10 dekabr tarixli qanun ilə təsdiq edilmiş

Əmək Qanunları Məcəlləsi və 1984-cü il 13 dekabr tarixli qanun ilə təsdiq edilmiş İnzibati hüquqpozmalar haqqında Məcəllə bu məsələyə dair müddəalara malik deyildi.

1991-ci il avqustun 30-da qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Bəyannamədə təsbit edilmişdi ki, Azərbaycan Respublikasının və onun xalqının mənafeyinə zidd olmayan beynəlxalq paktları, konvensiyaları və başqa sənədləri qəbul edərək, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində, digər beynəlxalq hüquq paktlarında və konvensiyalarında təsbit edilmiş prinsiplərə müvafiq surətdə beynəlxalq birliyin üzvü olan dövlətlər və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınmasına ümid bəsləyərək Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa olunduğu elan edilir [4]. Göründüyü kimi gənc Azərbaycan dövlətinin ilk addımları atılarkən beynəlxalq hüququn əhəmiyyəti diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktıda bu məsələyə münasibət bildirmişdir. Bu konstitusiya sənədin 16-cı maddəsində müəyyən edilmişdir ki, hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini beynəlxalq hüququn prinsiplər əsasında qurur. Həmin aktın 19-cu maddəsində isə müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası insan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinə, Helsink müşavirəsinin Yekun aktına və hamılıqla qəbul edilmiş başqa beynəlxalq hüquq sənədlərinə qoşularaq, onlarda nəzərdə tutulan bütün hüquq və azadlıqlara vətəndaşların cinsindən, irqindən və milli mənsubiyyətindən, dini e'tiqadından, sosial mənşəyindən, siyasi əqidəsindən və başqa hallardan asılı olmayaraq əməl edilməsini, bu hüquq və azadlıqların maneəsiz həyata keçirilməsini təmin edir [5]. Göründüyü kimi beynəlxalq hüquqa istinadlar və onun əhəmiyyəti hələ 90-cı illərin əvvəllərində ən mühüm əhəmiyyətli sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikasının məhkəmə quruluşu haqqında 26 iyun 1990-cı il tarixli Qanunun 8-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında ədalət mühakiməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və Naxçıvan MSSR-in qanunvericiliyinə tam müvafiq surətdə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası məhkəmələri qanunla müəyyən edilmiş hallarda SSR İttifaqının və digər müttəfiq respublikaların qanunvericiliyini tətbiq edirlər. Göründüyü kimi bu halda beynəlxalq hüququn tətbiqindən söhbət getmir [6]. Oxşar müddəaya Hərbi tribunallar haqqında 27 may 1992-ci il tarixli Qanunun 3-cü maddəsində də rast gəlmək olardı. Lakin bununla belə Arbitraj məhkəməsi haqqında 25 fevral 1992-ci il tarixli Qanunun mövqeyi bu məsələdə fərqli idi. Belə ki, həmin qanunun 4-cü maddəsində göstərilmişdir ki, Arbitraj məhkəməsi öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, bu Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Təsərrüfat Prosesual Məcəlləsini, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarını, habelə Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə bağladığı ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələri və sazişləri rəhbər tutur [7].

Təsərrüfat Prosesual Məcəlləsinin 12-ci maddəsinə əsasən isə müəyyən edilmişdi ki, təsərrüfat mübahisələrinin həlli zamanı tətbiq edilən qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının qanunları, dövlətlərarası ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr və bağlaşmalar, beynəlxalq sazişlərdir. İqtisad məhkəmələri Azərbaycan Respublikasının qanununa və beynəlxalq müqaviləsinə uyğun olaraq xarici hüquq normalarını tətbiq edirlər. Diqqəti cəlb edən müddələrdən biri də hüququn analogiyası zamanı hakimlərin qanunların ümumi əsaslarını və mənasını, özlərinin daxili düşüncəsini, məhkəmə təcrübəsini rəhbər tutmaqla yanaşı müvafiq qərar qəbul edərkən xarici məhkəmə təcrübəsini də rəhbər tutmalı olmaları idi [8].

Qüvvədə olan qanunvericiliyin bu məsələyə dair mövqeyi Arbitraj məhkəməsi haqqında Qanunun mövqeyinə oxşardır. Məhkəmələr və hakimlər haqqında 10 iyun 1997-ci il tarixli Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən məhkəmələr və hakimlər haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir. Həmin qanunun 4-cü maddəsində təsbit edilmişdir ki, məhkəmələr işlərə baxarkən Azərbaycan Respublikasının

Konstitusiyasını, qanunlarını və digər qanunvericilik aktlarını, eləcə də Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri rəhbər tuturlar [9].

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında Konstitusiya Qanununun 11-ci maddəsində göstərilmişdi ki, iqtisadi fəaliyyət məsələlərinə dair Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq sazişləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə bağlanır və Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti tərəfindən təsdiq edilir. Bununla belə qanunun 22-ci maddəsi formal olaraq beynəlxalq sazişləri iqtisadi qanunvericiliyin tərkibinə daxil etməirdi [10].

Ümumiyyətlə beynəlxalq hüquq normalarına müəyyən qədər «ögey» münasibət bu dövrün qanunvericilik praktikasını üçün adi hal idi. Məsələn İcarə haqqında 30 aprel 1992-ci il tarixli, Banklar və bank fəaliyyəti haqqında 7 avqust 1992-ci il tarixli, Antiinhisar fəaliyyəti haqqında 4 mart 1993-cü il tarixli, Müflisləşmə və iflas haqqında 22 iyul 1994-cü il tarixli qanunlar buna misal ola bilər. Göründüyü kimi mühüm sahələri tənzimləyən və beynəlxalq hüquqi nizamlamanı heç də istisna etməyən normativ hüquqi aktlarda beynəlxalq hüququn həmin münasibətlərin tənzimlənməsində hansı mövqeni tutması müəyyən edilməmişdir.

Eyni zamanda bu dövrdə bəzi qanunvericilik aktlarının preambullalarında və ya maddələrinin məzmununda beynəlxalq hüquqa ümumilikdə və ya ayrı-ayrı beynəlxalq sənədlərə qeyri-müəyyən səciyyə daşıyan istinadlara da rast gəlmək olur. Hərbi qulluqçuların statusu haqqında 25 dekabr 1991-ci il tarixli Qanunun 5-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri hərbi qulluqçularının statusu haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsasında, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq-hüquq öhdəliklərini nəzərə almaqla hərbi qulluqçuların hüquqlarını, vəzifələrini və məsuliyyətini müəyyən edən «Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunundan, bu Qanundan və Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktlarından ibarətdir [11]. Bu məzmununda müddəalar müəyyən edən qanunvericilik aktlarının digər bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların preambula və maddələrinin məzmununda həmin qanunların müvafiq münasibətləri beynəlxalq hüquq normalarına və öhdəliklərə (bəzən də konkret aktlara) uyğun olaraq nizamlayıcı fəaliyyət göstərmələri göstərilə də həmin qanunların bu sahədə qanunvericiliyin tərkibini müəyyən edən müddəalarında beynəlxalq müqavilələr tənzimləyici vasitə kimi təsbit edilməmişdir. Həmkarlar ittifaqları haqqında 24 fevral 1994-cü il tarixli Qanunun preambulasında müəyyən edilmişdir ki, Bu Qanun İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinə, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının konvensiya və tövsiyələrinə, Avropa Sosial Xartiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında həmkarlar ittifaqlarının hüquqlarının, onların üzvlərinin əmək, sosial, iqtisadi hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi üçün fəaliyyət təminatlarını müəyyən edir [12]. Lakin buna baxmayaraq həmin qanunun 3-cü maddəsində beynəlxalq hüququn hansı mövqeyə malik olması müəyyən edilməmişdir. Oxşar və eyni müddəalara Müdafiə haqqında 26 noyabr 1993-cü il tarixli, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu haqqında 29 sentyabr 1992-ci il tarixli və Veteranlar haqqında 28 iyun 1994-cü il Qanunlarında rast gəlmək olar.

Qüvvədən düşmüş Hava Məcəlləsinin 2-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının hava sahəsindən hava gəmilərinin uçuşları üçün istifadə olunması bu Məcəllə ilə, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları, Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi beynəlxalq müqavilələr, habelə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi qaydada təsdiq olunan Azərbaycan Respublikasının hava sahəsindən istifadə haqqında Əsasnamə, Azərbaycan Respublikasının hava sahəsində uçuşların əsas qaydaları ilə və başqa normativ aktlarla tənzimlənir [13]. Hava Məcəlləsi ilə tənzimlənen münasibətlərin xarakterini nəzərə alsaq bu qanunda belə qeyri-müəyyən məzmunlu müddəanın təsbiti məqbul hesab edilə bilməzdi.

Bununla belə bu zaman beynəlxalq hüquq müvafiq münasibətləri tənzimləyən qanunlarla bir sıraya daxil edən normativ hüquqi aktlar da verilirdi. Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət haqqında Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən "Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət münasibətləri Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə və onlara müvafiq surətdə qəbul edilən normativ aktlarla, dövlətlərarası müqavilələrlə, habelə Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunvericiliyi ilə, yerli xalq

deputatları Sovetlərinin öz səlahiyyətləri daxilində qəbul etdikləri aktlarla tənzimlənilir. Elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri yaratmaq, ixtiralar və kəşflər etmək, səmərələşdirmə təklifləri vermək, sənaye nümunələri, proqram vasitələri və digər intellektual mülkiyyət obyektləri hazırlamaq və bunlardan istifadə etmək sahəsində münasibətlər müəlliflik hüququ və mülki qanunvericiliyin başqa aktları ilə, habelə hökumətlərarası sazişlərlə tənzimlənilir [14]. Göründüyü kimi burada söhbət dövlətlərarası və hökumətlərarası müqavilə və sazişlərdən gedir. Bu halda qanunverici beynəlxalq elementli sənədlərin tənzimləyə biləcəyi münasibətlərin hədlərini azaltmışdır. Belə ki, bu zaman “beynəlxalq müqavilələr” anlayışından istifadə edilməsi daha məqsədemüvafiq olardı. Eyni məzmunlu müddəalara biz Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi haqqında Qanununda [15] rast gələ bilərik. Bu məsələyə dair Əməyin mühafizəsi haqqında Qanunun 3-cü maddəsinin müddəası diqqəti cəlb edir. Maddədə müəyyən edilmişdir ki, əməyin mühafizəsi haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan Muxtar Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından və bunlara müvafiq surətdə qəbul edilən normativ aktlardan, Azərbaycan Respublikasının təsdiqlədiyi beynəlxalq normativ-hüquq aktlarından və dövlətlərarası müqavilələrdən ibarətdir [16]. Göründüyü kimi bu halda söhbət dövlətlərarası müqavilələrdən əlavə “Azərbaycan Respublikasının təsdiqlədiyi beynəlxalq normativ-hüquq aktlarından” gedir ki bu kifayət qədər qüsurlu anlayışdır və bu anlayışın işlədilməsini uğurlu hesab etmək olmaz. Belə ki, normativ-hüquqi akt anlayışını beynəlxalq münasibətlərin subyektləri tərəfindən yaradılan normalara aid etmək düzgün olmazdı. Bu müddəanın işlədilməsi dövlətlərdən yuxarı dayanmış hansısa suverenin olmasını göstərir ki, bu mübahisəlidir. Bu halda mübahisəli olsada “beynəlxalq hüquqi akt” anlayışı daha münasib ola bilərdi. Bu dövrün qanunlarında bəzən digər anlayışlardan da istifadə edilmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Qanunun 2.3-cü maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Xarici hüquqi və fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikası ərazisində sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusiyyətləri bu maddənin 1-ci və 2-ci bəndlərində göstərilən qanunvericilik aktları ilə yanaşı «Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri ilə də tənzim edilir [17]. Bununla belə bu dövrün qanunvericiliyi üçün vahid istilah kimi “beynəlxalq müqavilə” anlayışından istifadə də səciyyəvidir. Rəsmi statistika haqqında Qanunun 4-cü maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Statistika haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir [18]. Oxşar müddəalara biz Müəssisələr haqqında 1 iyul 1994-cü il tarixli, Lizinq xidməti haqqında 29 noyabr 1994-cü il tarixli Qanunlarda rast gələ bilərik.

Beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanunlara daxil edilməsindən əlavə milli hüquq sisteminin normaları ilə beynəlxalq hüquq sisteminin normaları arasında ziddiyyətlər olduqda məsələnin necə həll edilməsi barədə normaların qanunvericiliyə daxil edilməsi də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarını təsbit etmiş bəzi qanunlar eyni zamanda onların mövqeyinə dair müddəalar da təsbit etmişdir. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Qanunun 5-ci maddəsi beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarını təsbit etməklə yanaşı, həmin qanunun 21-ci maddəsi müəyyən etmişdir ki, “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində investisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir” [19]. Eyni məzmunlu müddəaya biz Xarici investisiyanın qorunması haqqında 15 yanvar 1992-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununda rast gələ bilərik.

Bununla belə bu dövrün xarakterik əlamətlərindən biri ondan ibarətdir ki, qanun beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanunlara formal olaraq daxil edilməsi təcrübəsindən istifadə etməsə də dolayısı ilə onun tənzimləyici funksiyalarını qəbul edir və hətta onun tənzimləyici qüvvəsini milli normalardan qüvvəsinə görə daha üstün hesab edirdi.

“Dövlət gənclər siyasəti haqqında” 13 noyabr 1991-ci il tarixli Qanunun 4-cü maddəsi beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanuna formal olaraq daxil etməsədə, həmin qanunun 5-ci maddəsi beynəlxalq müqavilələrin üstün tənzimləyici xüsusiyyətini təsbit edirdi. Belə ki, həmin maddədə deyilir: “Azərbaycan Respublikasının imzaladığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan qaydalar Azərbaycan Respublikasının gənclər haqqında qanunvericiliyindəki qaydalardan fərqli olduqda beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir” [20]. Oxşar müddəalara Kütləvi informasiya vasitələri haqqında 21 iyul 1992-ci il tarixli, Dini etiqad azadlığı haqqında 20 avqust 1992-ci il tarixli, İctimai birliklər haqqında 10 noyabr 1992-ci il tarixli, Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında 14 iyun 1994-cü il tarixli, Gömrük tarifi haqqında 20 iyun 1995-ci il tarixli Qanunlarda rast gələ bilərik.

Oxşar müddəaya biz hətda ilk məcəllələrımızdən olan 9 noyabr 1991-ci il tarixli Torpaq Məcəlləsində də rast gələ bilərik. Həmin Məcəllənin 115-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində Azərbaycan Respublikasının torpaq qanunvericiliyindən fərqli qaydalar nəzərdə tutulmuşdursa beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir.

Bu qanunlarda müvafiq sahəni tənzimləyən qanunvericilik aktları bir qayda olaraq qanunun ümumi müddəalar bölməsində müəyyən edilsədə, beynəlxalq müqavilələrin statusu məsələsi adətən “Beynəlxalq müqavilələr” adlanan ayrıca maddə şəklində qanunların yekun müddəalarında təsbit edilirdi. Bununla belə bəzi qanunlarda bu məsələ fərqli qaydada həll edilmişdir. Baytarlıq təbabəti haqqında Qanunun “Baytarlıq təbabəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi” adlanan 2-ci maddəsi beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyaları formal olaraq maddənin mətninə daxil etməsədə, həmin maddənin ikinci hissəsi beynəlxalq müqavilələrin üstün tənzimləyici xüsusiyyətini təsbit etmişdir [21]. Oxşar müddəalara Girov haqqında 15 iyul 1994-cü il tarixli, Mühasibat uçotu haqqında 24 mart 1995-ci il tarixli, İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında 19 sentyabr 1995-ci il tarixli Qanunlarda rast gələ bilərik.

Bu dövrün bəzi qanunvericilik aktları diqqətimizi cəlb etməyə bilməz. Belə ki, Təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə haqqında Qanunun 95-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunları ətraf təbii mühitin mühafizəsi məsələlərinə dair Azərbaycan Respublikasının imzaladığı və təsdiqlədiyi beynəlxalq müqavilələrə və ətraf mühitin mühafizəsinin hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalarına uyğun gəlməlidir [22]. Göründüyü kimi burada qanunverici təkcə Azərbaycan Respublikasının imzaladığı və təsdiqlədiyi beynəlxalq müqavilələri deyil həm də ətraf mühitin mühafizəsinin hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalarının da əhəmiyyətini vurğulayır və milli qanunların onlara uyğun olması məsələsini təsbit edir. Bununla belə həmin qanunun eyni maddəsinin ikinci hissəsində təsbit edilmişdi ki, Ətraf mühitin mühafizəsi məsələlərinə dair Azərbaycan Respublikasının imzaladığı və ya təsdiqlədiyi müqavilədə Azərbaycan Respublikasının təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə haqqında qanunlarında müəyyən olunmuş qaydalardan fərqli qaydalar qoyulduqda beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir. Göründüyü kimi bu halda ətraf mühitin mühafizəsinin hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalarından söhbət getmir və daha dar anlayışdan istifadə edilir.

Diqqəti cəlb edən digər qanun Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında Qanundur. Bu qanunun 41-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, “Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə bağladığı beynəlxalq müqavilədə Azərbaycan Respublikasının sanitariya qanunvericiliyində müəyyənləşdirilmiş qaydalardan fərqli qaydalar nəzərdə tutulmuşdursa, həmin qaydalar əhalinin sağlamlığı və ətraf mühit üçün təhlükə yaratmayan həddə qədər tətbiq edilir” [23]. Beynəlxalq müqavilənin tətbiqində belə mücərrəd mənalı məhdudiyətin tətbiqi hüquqtədbiqedicini çətin vəziyyətə sala bilər.

Qüvvədən düşmüş Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərdən gəlir vergisi haqqında Qanunun 5-ci maddəsi müəyyən edir ki, “Əgər Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulandan fərqli qaydalar müəyyən edilmişdirsə, onda beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq olunur” [24]. Qanunda belə geniş mənalı müddəanın nəzərdə tutulması qanunvericilik texnikası baxımından kobud yanlışlıq idi və qanunun

bu müddəası tətbiq edildiyi müddət ərzində dar mənada anlaşılmalı idi. Belə ki, bu müddəanın məzmunundan həmin göstərişin sırf fiziki şəxslərdən gəlir vergisi sahəsində olan münasibətlərə aid olması tam aydın olmur. Eyni məzmunlu qüsurlu müddəaya Sığorta haqqında 5 yanvar 1993-cü il tarixli Qanunun 36-cı maddəsində də rast gəlirik [25].

Araşdırılan məsələlərə dair bu dövrdə qəbul edilmiş mühüm qanun Normativ-hüquqi aktlar haqqında 6 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanun idi. Bu qanunun 8-ci maddəsində müəyyən edilmişdi ki, "Normativ-hüquqi aktların Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi, müəyyən edilmiş qaydada bağlanmış beynəlxalq müqavilələrə və beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş normalarına və prinsiplərinə zidd olduğu hallarda beynəlxalq müqavilə və normalarda nəzərdə tutulan qaydalar tətbiq olunur" [26]. Bu məzmununda müddəanın müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət malik idi. Bundan əlavə qanunun 50-ci maddəsinə əsasən məzmunu əvvəllər qəbul edilmiş aktlara zidd olan yeni aktın qəbul edilməsi, müəyyən edilmiş qaydada beynəlxalq müqavilənin bağlanması halında normativ-hüquqi akt öz qüvvəsini itirirdi.

12 noyabr 1995-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası beynəlxalq hüquqla milli hüququn nisbəti məsələsinə dair mühüm müddəalar müəyyən etdi. Konstitusiyanın 7-ci maddəsinin II hissəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır. Eyni zamanda 12-ci maddənin II hissəsinə əsasən bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bundan əlavə 151-ci maddənin tələbinə əsasən Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir [27]. Bu konstitusion normalar beynəlxalq hüquqla milli hüququn qarşılıqlı nisbəti və beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquqa implementasiyası məsələlərinə dair əsas istiqaməti müəyyən etmiş və sonrakı qanunvericilik üçün bir növ yol göstərərək "Ariadna yumağı" rolunu oynamışdır.

Lakin beynəlxalq müqavilələri qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi elan etmiş konstitusion müddəaların mövcudluğuna baxmayaraq bu dövrdən sonar qəbul edilmiş bəzi qanunvericilik aktlarında beynəlxalq müqavilələrin müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsində iştirak edib etməməsi barədə açıq-aşkar müddəalar nəzərdə tutmayan qanunlar da qəbul edilirdi. Kooperasiya haqqında 7 fevral 1996-cı il tarixli Qanunun 2-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Kooperasiya haqqında qanunvericilik bu Qanundan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir [28]. Oxşar müddəalara Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında 10 iyun 1997-ci il tarixli, Məlumat azadlığı haqqında 19 iyun 1998-ci il tarixli, Girov haqqında 3 iyul 1998-ci il tarixli, Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında 13 noyabr 1998-ci il tarixli, İnformasiya əldə etmək haqqında 30 sentyabr 2005-ci il tarixli, Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında 10 oktyabr 2006-cı il tarixli, Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında 22 may 2012-ci il tarixli Qanunlarda rast gəlmək olar. Göründüyü kimi Konstitusiyanın qəbul edilməsinə baxmayaraq qanunvericilik praktikasında hələdə bu məsələ tam olaraq öz əksini tapmamışdır.

Bununla belə Əsas Qanunun qəbulundan sonra qəbul edilmiş qanunların əksəriyyəti beynəlxalq müqavilələrin müvafiq münasibətləri tənzimləyən normativ bazaya aid olmasına dair müddəaları özündə əks etdirirdi. Mülki Müdafiə haqqında Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən Mülki müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir [29].

Oxşar müddəalara biz Polis haqqında 28 oktyabr 1999-cu il tarixli, Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında 28 dekabr 1999-cu il tarixli, Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında 12 dekabr 2003-cü il tarixli, Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında 23 dekabr 2003-cü il tarixli, Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında 13 yanvar 2004-cü il tarixli, Banklar haqqında 16 yanvar 2004-cü il tarixli, Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında 31 may 2007-ci il tarixli, Təhsil haqqında 19 iyun 2009-cu il tarixli, Bədən tərbiyəsi və idman haqqında 30 iyun 2009-cu il tarixli, Torpaqların dövlət ehtiyacları üçün alınması haqqında 20 aprel 2010-cu il tarixli, Fərdi məlumatlar haqqında 11 may 2010-cu il tarixli Qanunlarda rast gələ bilərik.

Göründüyü kimi Əsas Qanunun qəbulundan sonarkı əksər qanunlar “beynəlxalq müqaviləni” müvafiq münasibətləri tənzimləyən normativ bazaya daxil etmişdir. Bununla belə bəzi qanunlarda “beynəlxalq müqavilə” deyil “dövlətlərarası müqavilə” anlayışından istifadə edilmişdir.

Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdən, bu Qanundan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir [30]. Eyni məzmunlu müddəlar Kinematoqrafiya haqqında 3 iyul 1998-ci il tarixli, Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında 22 iyun 1999-cu il tarixli, Tibbi sığorta haqqında 28 oktyabr 1999-cu il tarixli, Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında 5 iyun 2001-ci il tarixli Qanunlarda təsbit edilmişdir. Bu qanunvericilik praktikasını məqsədemüvafiq hesab etmək olmaz. Belə ki, belə formulə Əsas Qanunda müəyyən edilmiş müddəaların ruhuna uyğun gəlmir.

Milli və beynəlxalq hüquq normalarının üstünlük məsələnin necə həll edilməsi barədə normaların qanunvericiliyə daxil edilməsinin mühüm əhəmiyyətə malik olması barədə yuxarıda qeyd etmişdik. Normativ-hüquqi aktlar haqqında 6 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanunun 8-ci və Əsas Qanunun 151-ci maddələrinin müəyyənləşdirdiyi qaydadan sonra bu sahədə qanunvericilik təcrübəsinin birmənalı olaraq vahid xətt istiqamətində inkişaf edəcəyini proqnozlaşdırmaq olardı. Lakin 1995-ci ildən sonra qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarının məzmununun təhlili bunun əksini deməyə əsas verir. Belə ki, bundan sonra da qanunverici əvvəlki dövrdə olduğu kimi iki üsuldən istifadə edir. Birinci halda qanunlarda müvafiq sahəni tənzimləyən qanunvericilik aktları bir qayda olaraq qanunun ümumi müddəalar bölməsində müəyyən edilsədə, beynəlxalq müqavilələrin statusu və onların üstünlüyünə dair müddəalar adətən “Beynəlxalq müqavilələr” adlanan ayrıca maddə şəklində qanunların yekun müddəalarında təsbit edilirdi. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən “Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, bu Qanun, “Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “İmmiqrasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və bu Qanunlara müvafiq qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları, habelə Azərbaycan Respublikasının iştirakçı olduğu beynəlxalq müqavilələri ilə müəyyən edilir. Həmin qanunun 28-ci maddəsində isə müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələrdə bu Qanunda müəyyən edilmiş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən edildikdə beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir [31]. Oxşar göstərişlərə Patent haqqında 10 iyun 1997-ci il tarixli, Bədən tərbiyəsi və idman haqqında 23 dekabr 1997-ci il tarixli, Yol hərəkəti haqqında 3 iyul 1998-ci il tarixli, Şəhərsalmanın əsasları haqqında 11 iyun 1999-cu il tarixli Qanunlarda rast gəlmək olar. Bununla belə bəzi qanunlarda bu məsələ fərqli qaydada, fikrimizcə daha düzgün qaydada həll edilmişdir. Belə ki, bu qanunların müvafiq maddəsində beynəlxalq müqavilələr müvafiq münasibətləri tənzimləyən normativ bazaya daxil edilməklə yanaşı beynəlxalq müqavilələrin milli hüquq normalarına nisbətdə primatlığı elə həmin maddənin mətnində təsbit edilmişdir. “Rabitə haqqında” Qanunun 5-ci maddəsində göstərilmişdir ki, Rabitə haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarından, onların

əsasında qəbul edilmiş müvafiq normativ-hüquqi aktlardan və beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir. Elə həmin maddənin ikinci hissəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının müvafiq beynəlxalq müqaviləsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqli qaydalar nəzərdə tutulduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir [32]. Oxşar müddəalara biz Memarlıq fəaliyyəti haqqında 15 may 1998-ci il tarixli, Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında 12 iyun 1998-ci il, Sosial müavinətlər haqqında 7 fevral 2006-cı il tarixli, Əmək pensiyaları haqqında 7 fevral 2006-cı il tarixli, Dövlət borcu haqqında 22 may 2007-ci il tarixli, Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında 14 aprel 2009-cu il tarixli, Pambıqçılıq haqqında 11 may 2010-cu il tarixli, İnvestisiya fondları haqqında 22 oktyabr 2010-cu il tarixli Qanunlarda rast gəlmək olar. Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu səbəbdən beynəlxalq müqavilənin qüvvəsinə dair müddələrin qanunlarda müvafiq sahəyə aid münasibətləri tənzimləyən normativ bazanı müəyyən edən maddələrin tərkibində təsbit edilməsi konstitusion normanın ruhuna daha uyğundur.

Bununla belə Əsas Qanunun qəbulundan sonarkı dövrdə də qanunverici beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanunlara formal olaraq daxil edilməməsi təcrübəsindən istifadə etməkdə davam etsə də dolayısı ilə onun tənzimləyici funksiyalarını qəbul edir və hətda onun tənzimləyici qüvvəsini milli normalardan qüvvəsinə görə daha üstün hesab edir. Toxumçuluq haqqında Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən toxumçuluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi bu Qanundan «Seleksiya nailiyyətləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunundan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir. Həmin qanunun eyni maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrində toxumçuluq üzrə müəyyən edilmiş qaydalar bu Qanunda nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun gəlmədikdə beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq olunur [33]. Oxşar müddəalara biz Damazlıq işi haqqında 26 mart 1996-cı il tarixli, Qan və onun komponentlərinin donorluğu haqqında 26 mart 1996-cı il tarixli, Standartlaşdırma haqqında 16 aprel 1996-cı il tarixli, Notariat haqqında 26 noyabr 1999-cu il tarixli, Auditorun mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında 22 may 2007-ci il tarixli Qanunlarda rast gələ bilərik.

Bu dövrdə qəbul edilmiş bir sıra qanunlar diqqəti cəlb edir. Qaz təchizatı haqqında Qanunun 24-cü maddəsinə əsasən müəyyən edilmişdir ki, Bu Qanun beynəlxalq hüququn, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən sualtı kabellər və boru kəmərləri ilə, sərhədlərdən çirklənmə, iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı müqavilələrin təsir dairəsini azaltmır [34]. Bu qanun dövrün qanunvericilik təcrübəsində qəbul edilmiş formuladan fərqli müddəa müəyyən etmiş, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrindən əlavə “beynəlxalq hüququn” təsir dairəsinə istinad etmişdir. Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında Qanunun 1.2-ci maddəsinin tələbinə görə xarici elementli mülki-hüquqi münasibətlərə tətbiq olunmalı hüquq bu Qanunla bərabər, həm də digər müvafiq qanunvericilik aktları, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr və ümumi qəbul olunmuş beynəlxalq adətlər, habelə tərəflərin razılığı əsasında müəyyən edilir [35]. Göründüyü kimi burada “ümumi qəbul olunmuş beynəlxalq adətlər” söz birləşməsindən istifadə edilmişdir.

Diqqəti cəlb edən digər qanun Normativ hüquqi aktlar haqqında 26 noyabr 1999-cu il tarixli Qanundur. Bu qanunda qüvvədən düşmüş və beynəlxalq hüquqla milli hüququn nisbəti məsələsinə dair mühüm müddəaları əks etdirən Normativ-hüquqi aktlar haqqında 6 sentyabr 1994-cü il tarixli Qanun ilə müqayisədə geriləmə hiss olunur. Belə ki, beynəlxalq müqavilələrə və beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş normaları və prinsiplərinin milli qanunvericilikdən üstün mövqeyə malik olması barədə müddəa nəzərdə tutulmuş keçmiş qanundan fərqli olaraq yeni qanunda bu məzmunlu müddəa yox idi. Yeni qanunun 5-ci maddəsinə əsasən normativ hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və onlardan daha yüksək hüquqi qüvvəsi olan başqa normativ hüquqi aktlara uyğun olmalıdır. Göründüyü kimi qanunverici bu maddədə beynəlxalq müqavilələrin qaydalarının cari qanunlardan üstün olması barədə konstitusion normanın olmasına bir növ “göz

yummuşdur”. Bununla belə həmin qanunun 44.1.3-cü maddəsinə əsasən əvvəllər qəbul edilmiş aktın müddəaları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqaviləyə zidd olduqda normativ hüquqi aktın (onun hissəsinin) qüvvəsini itirməsini təsbit etmişdir [36]. Fikrimizcə bu aktlarda da beynəlxalq müqavilə ilə milli hüququn qarşılıqlı nisbəti məsələsinə dair müddəaların əks etdirilməsi müsbət hal olardı.

Beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının ümumi məsələlərinə dair milli qanunvericiliyin inkişafı məsələsinin tədqiqi zamanı kodifikasiya aktları olan məcəllələrin müddəaları maraq doğurmaya bilməz. Qüvvədən düşmüş Gömrük Məcəlləsinin 5-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi bu Məcəllədən, «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunundan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir. Həmin məcəllənin 6-cı maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələrində müəyyən edilən qaydalar bu Məcəllə və gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqlənərsə, dövlətlərarası müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir [37]. Göründüyü kimi qanunverici formal olaraq beynəlxalq müqaviləni gömrük işini tənzimləyən normativ bazaya daxil etməsə də dövlətlərarası müqavillərin üstünlüyünü təsbit etmişdir. Fikrimizcə burada “dövlətlərarası müqavilələr” əvəzinə “beynəlxalq müqavilələr” yazılması daha doğru olardı. Məşə Məcəlləsi [38], Torpaq Məcəlləsi [39] də eyni mövqedən çıxış edir. Bu məsələyə dair Su Məcəlləsinin mövqeyi bir qədər fərqlidir. Belə ki, Məcəllənin 2-ci maddəsi formal olaraq beynəlxalq müqaviləni su münasibətlərini tənzimləyən normativ bazaya daxil etməsə də müəyyən etmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrində su obyektlərinin istifadəsi və mühafizəsi ilə əlaqədar müəyyən edilmiş qaydalar bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun gəlmədikdə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir [40]. Vergi Məcəlləsi [41] də eyni mövqedən çıxış edir. Göründüyü kimi burada söhbət məhz beynəlxalq müqavilələrəndən gedir.

Nəzərədən keçirilən məsələyə mütərəqqi münasibəti biz Mülki Prosesual Məcəllədə görə bilərik. Məcəllənin 1.1-ci maddəsində təsbit edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatının qaydası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, bu Məcəllə, digər qanunlar, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilir. Həmin Məcəllənin 1.5.-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə prosesual qanunvericilikdən fərqli qaydalar müəyyən edilərsə, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir. Göründüyü kimi qanun beynəlxalq müqaviləni müvafiq münasibətləri tənzimləyən normativ bazaya daxil etməklə yanaşı beynəlxalq müqavilənin üstün vəziyyətini təsbit etmişdir. Oxşar müddəalara Cinayət-Prosesual Məcəllədə, Cəzaların İcrası Məcəlləsində, Ticarət Gəmiçiliyi Məcəlləsində, Mənzil Məcəlləsində rast gəlmək olar.

Diqqəti cəlb edən qanunlardan biri də Əmək Məcəlləsidir. Məcəllənin 1-ci maddəsi “Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar” adlanır. Lakin maddənin mətnindən aydın olur ki, əmək, sosial-iqtisadi məsələlərlə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bağladığı və ya tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi sisteminə daxildir [42]. Fikrimizə görə maddənin belə adlandırılması qüsurludur. Belə ki, beynəlxalq müqaviləni normativ hüquqi akt adlandırmaq düzgün deyildir.

Ailə Məcəlləsinin 1.1-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Məcəllədən, bu Məcəlləyə uyğun olaraq qəbul edilmiş digər müvafiq qanunvericilik aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir [43]. Göründüyü kimi bu halda qanunverici beynəlxalq müqaviləni normativ bazaya daxil etməklə kifayətlənmiş, onun milli qanunlara münasibətdə mövqeyini müəyyən etməmişdir. Eyni məzmunlu müddəaya yeni Gömrük Məcəlləsində və Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsində rast gələ bilərik.

Miqrasiya Məcəlləsinin məsələ ilə bağlı mövqeyi də maraq doğurur. Məcəllənin Azərbaycan Respublikasının miqrasiya qanunvericiliyi adlanan 1-ci maddəsi Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri miqrasiya qanunvericiliyinin tərkibinə daxil etsə də onun milli hüquqa münasibətdə mövqeyini aşkar şəkildə təsbit etməmişdir. Bununla belə dolayısı ilə qanun beynəlxalq hüququnun primatlığını qəbul edir. Belə ki, Məcəllənin 2-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının miqrasiya qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikası miqrasiya qanunvericiliyinin hamılıqla tanınan beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğunun təmin edilməsi prinsipinə əsaslanır [44].

Bəzi hallarda isə qanunverici beynəlxalq hüququn milli hüquqla əlaqəsini mücərrəd formada ifadə etmişdir. İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 1.2-ci maddəsi müəyyən edir ki, Bu Məcəllə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına və prinsiplərinə əsaslanır [45]. Eyni məzmunlu müddəaya biz Cinayət Məcəlləsinin 1.2-ci maddəsində rast gələ bilərik.

Seçki Məcəlləsində isə bu məsələyə ümumiyyətlə münasibət bildirilməmişdir [46]. Eyni hal İnzibati Prosessual Məcəllədə də təkrarlanır.

Diqqəti cəlb edən digər fundamental qanunvericilik aktı Mülki Məcəllədir. Məcəllənin 2.1-ci maddəsi formal olaraq beynəlxalq müqaviləni mülki dövriyyə münasibətlərini tənzimləyən normativ bazaya daxil etməsə də Məcəllənin 3.2-ci maddəsi beynəlxalq müqavilələrin üstünlüyünü təsbit etmişdir. Məcəllənin 3.1-ci maddəsinə əsasən isə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr bu Məcəllə ilə tənzimlənən mülki hüquq münasibətlərinə (beynəlxalq müqavilədən onun tətbiqi üçün dövlətdaxili normativ hüquqi aktın qəbul edilməsi tələbinin irəli gəldiyi hallar istisna edilməklə) birbaşa tətbiq edilir [47]. Bu müddəanın hüquqtətbiqetmə təcrübəsi üçün mühüm əhəmiyyətə malik olması heç kim üçün sirr deyildir.

Beynəlxalq hüquq ilə milli hüququn qarşılıqlı nisbəti məsələsi barədə danışarkən Konstitusiyanın əhəmiyyəti barədə yuxarıda qeyd etmişdik. Qeyd edilməlidir ki, son dövrlərdə qəbul edilən aktlar sırasında Normativ hüquqi aktlar haqqında 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiya Qanununun [48] adını çəkməmək mümkün deyil. Konstitusiyanın qəbulundan sonra bu konstitusion aktın qəbulu araşdırılan məsələ üzrə ən mühüm sənəd hesab edilə bilər. Bu akt Konstitusion prinsipləri bir daha təstiq etməklə beynəlxalq hüquq ilə milli hüququn nisbəti məsələlərinə dair mühüm müddəaları təsbit etmişdir.

Konstitusiya Qanununun 8.0.3-cü maddəsi beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyünü normayaratma fəaliyyətinin prinsipi olmasını təsbit etmişdir ki, bu qanunvericilik fəaliyyəti üçün bir növ mayak rolunu daşımağa səbəb olacaq.

Normativ hüquqi aktlar haqqında əvvəlki qanunlardan fərqli olaraq yeni Konstitusiya Qanununun əhəmiyyəti həm də onunla bağlıdır ki, yeni qanun beynəlxalq hüquq ilə milli hüququn qarşılıqlı nisbəti məsələsinə dair ayrıca fəsilə malikdir. “Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarında beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin normalarının həyata keçirilməsi” adlanan V fəsil bundan sonrakı qanunvericilik fəaliyyəti üçün prinsip əhəmiyyətinə malikdir.

Konstitusiya Qanununun Beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyü adlanan 22-ci maddəsi birmənalı olaraq təsbit etmişdir ki, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyünü tanıyır və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin onlara uyğunluğunu təmin edir.

Konstitusiyamızda, Normativ hüquqi aktlar haqqında Konstitusiya Qanununda müəyyən edilmiş qaydalar və qanunvericilik təcrübəmizin inkişafı beynəlxalq hüquq ilə milli hüququn nisbəti barədə müddələrin qanunvericilikdə birmənalı və vahid qaydada təsbit edilməsi üçün münbit şərait yaratmışdır.

Bir sıra qanunvericilik aktlarından əlavə bu dövrdə mühüm əhəmiyyətə malik məhkəmə aktları da qəbul edilmişdir. Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin müstəqilliyi barədə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 16 oktyabr 1992-ci il tarixli 1 №-li

qərarının adını qeyd etmək lazımdır. Bu qərarla bir sıra mütərəqqi müddəalar təsbit edilmişdir. Qərara əsasən müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin təminatı kimi, məhkəmələrin fəaliyyətlərini nizamlayan respublika qanunvericiliyi ilə yanaşı, 13 dekabr 1985-ci il tarixdə BMT Baş məclisinin qəbul etdiyi «Məhkəmə orqanlarının müstəqilliyinin Əsas prinsipləri» haqqında 30/146 №-li qətnaməsi də çıxış edir. Qərarın 1-ci bəndində məhkəmələrə tapşırılmışdır ki, BMT-in Baş məclisi tərəfindən qəbul edilən «Məhkəmələrin müstəqilliyinin Əsas prinsipləri» haqqında 13 dekabr 1985-ci il tarixli, 30/146 №-li qətnaməsini rəhbər tutub, bu prinsiplərə dönmədən əməl etsinlər [49].

Keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumlarının qərarları haqqında 3 may 1993-cü il tarixli 4 №-li qərara əsasən keçid dövrü ərzində məhkəmələr insan hüquqları haqqında beynəlxalq hüquqi aktlara, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarına, habelə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlarına zidd deyilsə, SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlarında verilən göstərişləri rəhbər tutmalıdırlar [50].

Bundan əlavə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun Məhkəmə qətnaməsi haqqında 24 noyabr 2005-ci il 4 №-li qərarını və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və insan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında 30 mart 2006-cı il 5 №-li Qərarının adını xüsusilə vurğulamaq gərəkdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi də elə ilk qərarlarında beynəlxalq-hüquqi sənədlərə istinad etmiş, onlarda müvafiq milli hüquq normalarının həmin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğu məsələsini əks etdirmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 32-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin IV hissəsinə uyğunluğu haqqında özünün 12 yanvar 1999-cu il tarixli qərarında İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin mülkiyyət hüququndan bəhs edən 17-ci maddəsinə istinad etmişdir [51]. Cinayət mühakimə icraatında zərər çəkmiş şəxsin iştirakı haqqında 4 iyun 1999-cu il qərarında bu dəfə həmin Bəyannamənin 8-ci bəndinə istinad edilmişdir [52]. Beynəlxalq aktlara istinad və onların əhəmiyyətinin önə çıxarılması təcrübəsi bu məhkəmənin cari fəaliyyəti üçün də səciyyəvidir.

Beləliklə beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının ümumi məsələlərinə dair milli qanunvericiliyin inkişafı tarixinin tədqiqi zamanı bir sıra qanunauyğunluqlar aşakara çıxır. Ümumilikdə qeyd etmək olar ki, beynəlxalq hüququn milli hüquqla nisbəti məsələsi milli qanunvericilikdə hələ SSRİ dövründən təsbit edilsədə, bu məsələ müstəqillik dövründə daha geniş vüsət almışdır. Qanunvericilik aktlarının preambulalarında və ya maddələrinin məzmununda beynəlxalq hüquqa ümumilikdə və ya ayrı-ayrı beynəlxalq sənədlərə qeyri-müəyyən səciyyə daşıyan istinadlara, beynəlxalq hüququ müvafiq münasibətləri tənzimləyən qanunlarla bir sətərə daxil edən normativ hüquqi aktlara, beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanunlara daxil edilməsindən əlavə milli hüquq sisteminin normaları ilə beynəlxalq hüquq sisteminin normalarının arasında ziddiyyətlər olduqda beynəlxalq hüququn üstünlüyü barədə normaların qanunvericiliyə daxil edilməsi müsbət hal kimi qiymətləndirilməlidir. Bununla belə müəyyən zaman kəsiyində fərqli qanunvericilik təcrübəsinə də rast gəlmək olur. Belə ki, bəzi aktlarda beynəlxalq müqavilələrə ümumiyyətlə yer ayrılmamış, bəzi qanunlar isə beynəlxalq hüquq normalarının tənzimləyici funksiyalarının qanunlara formal olaraq daxil etməsədə, onun tənzimləyici funksiyalarını dolayısı ilə qəbul etmişdir. Ümumilikdə hesab edirik ki, milli qanunvericilikdə beynəlxalq hüququn mövqeyi müəyyən edilərkən, müvafiq münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik adlanan maddədə qanunvericilik aktları sadalanmaqla yanaşı beynəlxalq müqavilə də sadalanmalı, həmin maddənin ikinci hissəsində beynəlxalq müqavilə qaydalarının üstün mövqeyə malik olması təsbit edilməlidir.

İstinadlar:

1. Azərbaycan SSR Mülki Məcəlləsi// Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı, 1964-cü il, № 26, maddə 121.
2. Azərbaycan SSR Mülki-Prosessual Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1964-cü il, № 26, maddə 122.
3. Azərbaycan SSR Mənzil Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1982-ci il, № 13, maddə 121.
4. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Bəyannaməsi// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, № 15-16 (844-845) 31 avqust 1991-ci il № 262.
5. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 30 oktyabr 1991-ci il, № 19-20 (848-849), maddə 335.
6. Azərbaycan Respublikasının məhkəmə quruluşu haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı, 1990-cı il, № 12, maddə 139.
7. Arbitraj məhkəməsi haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı, 1992-ci il, № 8, maddə 213.
8. Azərbaycan Respublikasının Təsərrüfat Prosesual Məcəlləsi// «Həyat», 9 aprel 1992-ci il, № 70.
9. Məhkəmələr və hakimlər haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 noyabr 1997-ci il, № 5, maddə 413.
10. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında Konstitusiya Qanunu// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı, 31 may 1991-ci il, № 9-10, maddə 150.
11. Hərbi qulluqçuların statusu haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 29 fevral 1992-ci il, № 4, maddə 79.
12. Həmkarlar ittifaqları haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1994-cü il, № 17, maddə 235.
13. Azərbaycan Respublikasının Hava Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Məlumatı, 1994-cü il, № 12.
14. Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1991-ci il, № 23, maddə 411.
15. Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, № 1, maddə 1.
16. Əməyin mühafizəsi haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı, 1992-ci il, № 22, maddə 945.
17. Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, № 23, maddə 1013.
18. Rəsmi statistika haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Məlumatı, 1994-cü il, № 11, maddə 115.
19. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1995-ci il, № 17-18, maddə 275.
20. Dövlət gənclər siyasəti haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1991-ci il, № 24, maddə 446.
21. Baytarlıq təbabəti haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Məlumatı, 1994-cü il, № 21, maddə 312.
22. Təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, № 6, maddə 154.
23. Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, № 22, maddə 947.
24. Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərdən gəlir vergisi haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, № 12, maddə 451.
25. Sığorta haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1993-cü il, № 1, maddə 2.
26. Normativ-hüquqi aktlar haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Məlumatı, 30 may 1995-ci il, № 10, maddə 191.

27. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 iyul 1997-ci il, № 1.
28. Kooperasiya haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 iyul 1997-ci il, № 1, maddə 7.
29. Mülki Müdafiə haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 aprel 1998-ci il, № 4, maddə 222.
30. Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu, 31 avqust 1999-cu il, № 8, maddə 475.
31. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 iyul 1997-ci il, № 1, maddə 19.
32. Rabitə haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1997-ci il, № 6, maddə 463.
33. Toxumçuluq haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 noyabr 1997-ci il, № 5, maddə 354.
34. Qaz təchizatı haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 sentyabr 1998-ci il, № 9, maddə 563.
35. Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 noyabr 2000-ci il, № 10, maddə 708.
36. Normativ hüquqi aktlar haqqında Qanun// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 yanvar 2000-ci il, № 1, maddə 9.
37. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1997-ci il, № 6, maddə 447.
38. Azərbaycan Respublikasının Meşə Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1998-ci il, № 3, maddə 139.
39. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999-cu il, № 8, maddə 478.
40. Azərbaycan Respublikasının Su Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 mart 1998-ci il, № 3, maddə 135.
41. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 avqust 2000-ci il, № 8, 1 kitab, maddə 583.
42. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1998-ci il, № 8, maddə 484.
43. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2000-ci il, N 3-I kitab, Maddə 126.
44. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi// «Respublika» qəzeti, 10 iyul 2013-cü il, № 147
45. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 2000-ci il № 8, kitab 1, maddə 584.
46. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 2003-cü il 30 iyun tarixli, 6-cı nömrəsinə əlavə.
47. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 30 aprel 2000-ci il, № 4, maddə 250.
48. Normativ hüquqi aktlar haqqında Konstitusiyaya Qanunu// «Azərbaycan» qəzeti, 17 fevral 2011-ci il, № 37
49. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin müstəqilliyi barədə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 16 oktyabr 1992-ci il tarixli 1 №-li qərarı// Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarları Məcmuəsi. 1998-ci il, № 6.
50. Keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumlarının qərarları haqqında 3 may 1993-cü il tarixli 4 №-li qərar// Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarları Məcmuəsi, (1961-1997), 1998-ci il, № 7.
51. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 32-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin IV hissəsinə uyğunluğu haqqında Qərar// Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Məlumatı, № 1/99, səh. 32.
52. Cinayət mühakimə icraatında zərər çəkmiş şəxsin iştirakı haqqında Qərar// «Azərbaycan» qəzeti, 9 iyun 1999-cu il, № 129.